keerd: geen van de drie romans verraadt kennis van Walewein ende Keye. Het is daarom nog maar de vraag of de teksten in elkaars buurt tot stand zijn gekomen. [...] Wel lijkt de auteur van de roman op veel plaatsen te refereren aan verschillende Oudfranse Arturromans, en speelt hij mogelijk een intertekstueel spel met de traditie.' (p. 54) Op basis van dialectonderzoek, waarbij Hogenbirk zich baseert op de bevindingen van Evert van den Berg, wordt wel aannemelijk gemaakt dat de grondtekst van de Brabants gekleurde compilatietekst van oorsprong Vlaams kan zijn geweest. Als constante komt telkens weer naar boven dat dit onderzoek weinig zekerheden oplevert, wel blijkt eens te meer hoe in de medioneerlandistiek het schaarse feitenmateriaal toch tot waardevolle nieuwe inzichten kan leiden. Het mag duidelijk zijn dat deze studie niet bedoeld is voor een breed publiek maar zich richt naar vakgenoten die vertrouwd zijn met de moeizame overlevering van Middelnederlandse teksten en met de problematiek van de Lancelotcompilatie in het bijzonder.

Hoewel Hogenbirk in het algemeen haar opvattingen op een duidelijke manier verwoordt, lopen haar zinsconstructies af en toe wat stroef, onder meer door opeengestapelde werkwoorden. Enkele voorbeelden: 'wanneer Keye Walewein ervan beticht te hebben gepocht' (p. 31) en 'omdat twintig ridders hebben verklaard gehoord te hebben' (p. 34). Dit staat evenwel een goed tekstbegrip niet in de weg.

De eigenlijke editie van de tekst vormt het belangrijkste deel van dit boek. De inrichting van de editie volgt de gemaakte afspraken binnen de reeks Middelnederlandse Lancelotromans wat er globaal op neerkomt dat de lezer in staat moet zijn om een goed beeld te krijgen van de tekst zoals die in het handschrift voorkomt. In totaal levert dit voor deze tekst vier verschillende niveaus op. Bij de leestekst wordt gestreefd naar een optimale leesbaarheid. Abbreviaturen worden voluit geschreven en evidente verschrijvingen gecorrigeerd. In het geval van mogelijke corrupties wordt de tekst niet aangepast maar worden oplossingen aangeboden of andere lezingen voorgesteld. Verder wordt het gebruik van i/j en u/v aangepast aan de huidige conventies en is ook interpunctie toegevoegd. Het paleografisch-genetische apparaat geeft meer informatie over de tekstgenese en bijzonderheden van het handschrift zoals hoofdstukaanduidingen, vlekken, moeilijk leesbare tekens en dergelijke. Daaronder wordt een strook gereserveerd voor woordverklaring en de toelichting onderaan geeft commentaar van literair-historische aard. Ondanks de meerdelige tekstindeling blijft het geheel overzichtelijk en handig te raadplegen.

Het onderzoek van Marjolein Hogenbirk over Walewein ende Keye bereikt via deze editie zijn bekroning. Haar werk heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de vernieuwde belangstelling en de grotere waardering die de laatste jaren voor deze Arturroman is ontstaan. En dankzij dit boek komt ook de voltooiing van het ambitieuze Lancelotproject weer een stap dichterbij.

Veerle Uyttersprot

Christophe Madelein, Juigchen in den adel der menschlijke natuur. Het verhevene in de Nederlanden (1770-1830). Gent: Academia Press, 2010. – 411 pp. isbn 978 90 382 1699 7.

'Zoo wordt mijne ziel geheel gevoel als ik eenzaam de volle maan aan een' ruimen en zuiveren hemel beschouw. Ik staar er gedachteloos op; mijne aandoeningen overstelpen mij; tranen biggelen langs mijne wangen; ik kom weder tot mij, en de gedachtenis van alle mijne overleden vrienden zweeft voor mijne oogen; ik bepeins mijne vergankelijkheid, ik gevoel mijne onsterfelijkheid.' Aan het woord is Rhijnvis Feith, de auteur van de sentimentalistische briefroman Julia uit 1783, in zijn twee jaar daarvoor bekroonde Verhandeling over het Heldendicht. De aanblik van de maan bracht bij Feith een gevoel van angst en genot teweeg; hij besefte tegelijkertijd zijn nietigheid en zijn hogere bestemming. Wat Feith beschreef was niets minder dan een sublieme ervaring, een aanraking met het 'verhevene'.

Aan dit citaat moest ik denken toen ik het boek Juigchen in den adel der menschlijke natuur, Het verhevene in de Nederlanden (1770-1830) las, waarop Christophe Madelein op 13 mei 2008 aan de Universiteit Gent promoveerde. Over het verhevene, dat in de tweede helft van de achttiende eeuw in de belangstelling kwam te staan, publiceerde hij al eerder artikelen en, samen met zijn promotor Jürgen Pieters, de bloemlezing Bilderdijk, Kinker & Van Hemert, Als van hooger bestemming en aart (2008).

De basis van de discussie over het verhevene vormt een Grieks traktaat uit de eerste eeuw na Christus: Peri Hupsous. De auteur van het Griekse manuscript is onbekend, maar hij werd eeuwenlang – tot in de negentiende eeuw – aangeduid als Longinus. Tegenwoordig wordt hij ook wel Pseudo-Longinus genoemd. In 2000 verscheen een moderne Nederlandse vertaling, door Jan Philippus Hoogland: Over het verhevene. De schrijver gaf in zijn traktaat weliswaar

geen sluitende definitie van het begrip, maar duidelijk blijkt dat het hem vooral te doen was om het effect dat een tekst op het publiek had. De lezer moest niet overtuigd worden met argumenten, maar diende emotioneel geraakt, overdonderd en in hogere sferen te worden gebracht. Longinus' traktaat bleef lange tijd relatief onbekend, maar raakte in Europa breder bekend dankzij de vertaling die de Fransman Nicolas Boileau er in 1674 van maakte. Ook in Nederland verschenen in de achttiende en negentiende eeuw twee vertalingen. De letterkundige Pieter le Clercq maakte in 1719 een vertaling op basis van de versie van Boileau. Matthijs Siegenbeek, sinds 1797 hoogleraar in de Nederlandse taal en welsprekendheid in Leiden, vertaalde de tekst rechtstreeks uit het Grieks en publiceerde in 1811 zijn editie: Over de verhevenheid.

Madelein beschrijft de geschiedenis van de theorie van het verhevene in Nederland. Voordat hij daaraan toekomt schetst hij eerst uitvoerig de internationale achtergrond. Deze is volgens de auteur onmisbaar, 'omdat elke besproken denker kernideeën aanbrengt die in de Nederlandse teksten van cruciaal belang zullen blijken te zijn'. Zo behandelt hij uitvoerig de Ierse filosoof Edmund Burke (1729-1797), die in 1757 als eerste een esthetische theorie ontwierp van het verhevene: A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful. Ook andere auteurs die zich over het onderwerp hebben uitgelaten, zoals John Dennis, Joseph Addison en James Beattie, komen aan de orde. Verderop in het boek wordt ook veel aandacht besteed aan de ideeën van Kant (die de esthetische ervaring van het sublieme opnam in zijn filosofische systeem) en aan de Duitse toneelauteur Friedrich Schiller. Voor de lezer zullen deze achtergronden misschien wat afleiden van het eigenlijke onderwerp van het boek. Daar staat echter tegenover dat Madelein respect afdwingt door het feit dat hij zelfstandig terug is gegaan naar de primaire teksten. Zijn beschrijvingen van de publicaties van buitenlandse denkers kunnen toekomstige onderzoekers zonder meer van dienst zijn.

Ook in Nederland bestond er belangstelling voor het concept van het verhevene. Dit hing samen met het opkomende geniebegrip in het Nederlandse literaire leven. Toch werd het 'verhevene' hier, in vergelijking met andere Europese landen, pas later opgepikt. In het vervolg van zijn betoog geeft Madelein een bibliografische reconstructie van de voornaamste in Nederland verschenen werken over het concept. De eerste die blijk gaf van belangstelling ervoor was Rijklof Michaël van Goens, het wonderkind dat op zijn achttiende hoogleraar werd. Hij publiceerde in 1769 een vertaling van een essay van de Duits-Joodse filosoof Moses Mendelssohn: Verhandeling over het verhevene en naive in de fraeje wetenschappen. Deze poging van Van Goens om een discussie over cultuur en filosofie te initiëren mislukte hopeloos. Een debat over de inhoud van de verhandeling bleef uit, maar Van Goens werd er wel van beschuldigd al te vrijmoedig over religie te schrijven. Wat hem niet was gelukt, daarin slaagde Hiëronymus van Alphen wel. Hoewel hij vooral bekend is van het versje 'Jantje zag eens pruimen hangen', was hij ook een prominente literatuurtheoreticus. Hij maakte onder meer een vertaling van het grote werk Theorie der schönen Kunste und Wissenschaften van Friedrich Justus Riedel, die vanaf 1768 werkzaam was als hoogleraar in de 'Ästhetische Wissenschaften' aan de Universiteit van Erfurt. (De vertaling verscheen tussen 1778 en 1780 in twee delen). Ook de ideeën van de 'Kantiaan' Paulus van Hemert komen in Juigchen in den adel der menschlijke natuur omstandig aan de orde. Specifiek voor de Nederlandse teksten over het verhevene, zo beargumenteert Madelein, is vooral de 'ethische' dimensie; het verhevene werd ingezet 'om de lezers en toehoorders op te voeden en tot dieper inzicht te brengen'. Veel Nederlandse theoretici waren bovendien schatplichtig aan Schiller. De internationaal waarneembare 'verschuiving van het verhevene als een eigenschap van een object naar het verhevene als een ervaring of een gevoel van het subject' is in Nederland minder zichtbaar.

Speciale aandacht is er voor de 'oorspronkelijke zelfdenkers' Johannes Kinker en Willem Bilderdijk. Waar die eerste vooral varieerde op het Kantiaanse thema, was de tweede 'één van de meest originele denkers van zijn tijd'. Hij verschilde van de meeste op Kant geïnspireerde theoretici door zijn grote nadruk op het gevoel. Zijn ideeën expliciteerde hij onder meer in zijn leerdicht De kunst der poëzy (1809), waarin hij de nadruk op het verstand hekelde en een rehabilitatie van het gevoel bepleitte. Uniek aan Bilderdijk was ook dat het verhevene bij hem onlosmakelijk verbonden was met de religie, zo wordt duidelijk uit de bestudering van diens 'Gedachten over het verhevene en naïve' (1821). Voor Bilderdijk stond een esthetische ervaring gelijk aan een religieuze, die hij als zuiver positief ervoer. Dit in tegenstelling tot de meeste denkers, die meenden dat de ervaring van het verhevene – in de woorden van J.F.L. Schröder – juist een 'eigenaardig gemengd gevoel van lust en onlust' verwekte. Wat Madelein niet opmerkt is dat volgens Bilderdijk alleen de ware dichter in

contact stond met de hogere sferen; gewone stervelingen waren deze verbondenheid als gevolg van de zondeval kwijtgeraakt.

Christophe Madelein heeft met zijn boek, mede dankzij zijn internationale vergelijking, een belangrijke bijdrage geleverd aan de beschrijving van de Nederlandse literaire ideeëngeschiedenis. Door de theoretische gerichtheid stelt het boek echter hoge eisen aan de lezer. Dit wordt versterkt door het feit dat de auteur tamelijk spaarzaam is met samenvattende en concluderende passages en bovendien in de lopende tekst op veel plaatsen de secundaire literatuur aanhaalt. Opvallend is ook dat de auteur bewust geen gebruik maakt van paraplutermen als 'Romantiek' en 'Classicisme'. Natuurlijk is het zo dat deze 'te vaag omlijnd' zijn om als 'etiket voor deze of gene auteur te kunnen dienen', kortom: dat dergelijke begrippen de werkelijkheid simplificeren. Maar ze kunnen tegelijkertijd verhelderend werken. Zo heeft Frans Willem Korsten in Lessen in literatuur (2002) laten zien dat het vruchtbaar kan zijn de Romantiek en het idee van het sublieme met elkaar te verbinden.

Een laatste punt kan de auteur niet worden aangerekend. Na het bestuderen van de in Juigchen in den adel der menschlijke natuur beschreven begripsgeschiedenis van het verhevene, is de lezer benieuwd geworden naar de wijze waarop het verhevene in de literatuur is beschreven. Op de achterkant van het boek staat: 'Een storm op zee, overhangende kliffen, nachtelijke vulkaanuitbarstingen, dreigende donderwolken boven een woest berglandschap: al deze verschijnselen boezemen tegelijk angst en genot, ontzetting en fascinatie in. We noemen ze subliem, naar het verheven gevoel dat ze oproepen.' Nu de geschiedenis van het concept van het verhevene is geschreven, is het misschien tijd om een boek te schrijven over de manier waarop Nederlandse schrijvers tussen 1770 en 1830 hun ervaring van het sublieme aan het papier hebben toevertrouwd. Feith mag daarin zeker niet ontbreken.

Rick Honings

Mary Kemperink, Gedeelde kennis. Literatuur en wetenschap in Nederland van Darwin tot Einstein (1860-1920). Antwerpen-Apeldoorn: Garant, 2011. – 300 pp. isbn 978 90 441 2676 1.

De ondertitel van Gedeelde kennis, een bundeling van doorgaans eerder gepubliceerde, maar grondig herziene artikelen van de Groningse hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde Mary Kemperink, zorgt in eerste instantie voor enige verwarring: hoe valt de frase 'literatuur en wetenschap in Nederland' te verenigen met de bepaald niet Nederlandse wetenschappers Darwin en Einstein? In de inleiding wordt duidelijk dat de auteur de representatie en verwerking van contemporaine wetenschappelijke denkbeelden in de Nederlandse literatuur op het oog heeft. Deze denkbeelden zijn bijna altijd uit het buitenland afkomstig en bereiken veelal via populariserende wetenschappelijke publicaties en ook wel via de buitenlandse bellettrie literair Nederland. Hoewel Kemperink dus inzoomt op Nederlandse literaire teksten, maakt de aandacht voor hun cultuur- en wetenschapshistorische context dat haar studie zich tot ver over de landsgrenzen uitstrekt.

Gedeelde kennis kent twee uitgangspunten. Het eerste uitgangspunt is dat literatuur niet als autonoom moet worden opgevat, maar als een stevig in zijn tijd en cultuur geworteld fenomeen. Als onderdeel van de cultuur, vormt wetenschap voor literatuur steeds – bewust of onbewust – een belangrijk referentiepunt, waardoor literatuur een middel tot overdracht van (wetenschappelijke) kennis wordt. Kemperink sluit hiermee aan bij bestaande publicaties over 'literatuur & wetenschap', het onderzoeksveld dat in Nederland door publicaties van onder anderen Wiel Kusters, Ben Peperkamp, Lies Wesseling en Kemperink zelf vanaf de jaren negentig voet aan de grond kreeg in de neerlandistiek.

Het tweede uitgangspunt van Gedeelde Kennis is de gedachte dat wetenschap niet alleen een zekere invloed heeft op literatuur, maar dat andersom literatuur ook de wetenschap kan beinvloeden. Wetenschap wordt mede gevormd door de overkoepelende cultuur waarvan hij deel uitmaakt. Literatuur produceert metaforen, mythen en narratieve modellen die – ook hier bewust of onbewust – door wetenschappers in hun publicaties overgenomen worden. Zo refereert Kemperink in haar inleiding, mede onder verwijzing naar 'literatuur & wetenschap'-pionier Gillian Beer, kort aan de mythische en narratieve dimensies van Darwins On the origin of species.

In elf hoofdstukken beargumenteert Kemperink hoe respectievelijk evolutieleer, vitalisme, bacteriologie, temperamentenleer, hysterie, hypnotisme, (para)psychologie, thermodynamica, technologie en wiskunde tussen 1860 en 1920 hun weg vonden in de Nederlandse literatuur. De meeste hoofdstukken beginnen met een voorbeeld van de integratie van een wetenschappelijk inzicht in een individueel literair werk, waarna dieper wordt ingegaan op dit inzicht, om vervolgens terug te keren naar de representatie